

УДК 336.2

Гангало К.О., 3 курс, гр. ЕК-6, ФБСО,
Науковий керівник: Мельник Т.Ю., доцент кафедри
фінансів та цифрової економіки, к.е.н., доц.
Державний університет «Житомирська політехніка»

Проблеми тіньової економіки та підходи до її легалізації

Тіньова економіка є однією з найгостріших проблем сучасних економік, що відчутно впливає на фінансову стабільність і соціальний розвиток держави. За даними різних досліджень, значний відсоток економічної діяльності у багатьох країнах здійснюється поза межами офіційного обліку, що призводить до значних втрат державного бюджету, створює нерівні умови для бізнесу та сприяє розвитку корупції. Особливо актуальною ця проблема є для країн із перехідною економікою, де значна частка населення змушена шукати нелегальні шляхи заробітку через високі податкові ставки, складні бюрократичні процедури та нестачу робочих місць.

Метою даного дослідження є вивчення основних причин існування тіньової економіки, а також аналіз ефективних підходів для її легалізації. У дослідженні буде розглянуто, як різні методи – від податкових та адміністративних реформ до впровадження цифрових технологій – можуть допомогти зменшити обсяги тіньового сектора та сприяти економічній стабільності.

Система тіньової економіки включає:

- 1) неофіційна економіка – легальні види економічної діяльності, у рамках яких має місце нефіксоване офіційною статистикою виробництво товарів і послуг, приховування цієї діяльності;
- 2) фіктивна економіка – хабарництво, спекулятивні угоди й інші види шахрайства, пов'язані з одержанням і передачею коштів, що враховуються при обчисленні грошових зобов'язань по сплаті податків та зборів;
- 3) підпільна економіка – заборонені законом (нелегальні) види економічної діяльності, з яких не сплачуються податки та збори [2].

Тіньова економіка є серйозною проблемою, особливо в країнах із низьким та середнім рівнем доходів. Одним з основних факторів її зростання є високий рівень оподаткування, який спонукає підприємців та працівників ухилятися від податків. У деяких країнах ЄС, таких як Греція та Італія, тіньова економіка перевищує 20% від ВВП, частково через значний податковий тягар та жорсткі вимоги до бізнесу. У пострадянських країнах, таких як Україна та Молдова, тіньова економіка сягає 30-40% ВВП, що спричинено високим рівнем корупції та слабкими державними інституціями.

Недовіра до урядових інституцій також є суттєвим фактором зростання тіньової економіки. У багатьох країнах населення обмежено довіряє здатності держави ефективно використовувати податки та забезпечувати економічну стабільність. Наприклад, у Латинській Америці та країнах Африки рівень тіньової економіки перевищує 50% ВВП, а це, у свою чергу, призводить до ще більшого дефіциту бюджетних надходжень і подальшого зниження якості державних послуг.

Нелегальна економічна активність часто супроводжується виплатами готівкою, що ускладнює моніторинг. У країнах із недостатньо розвиненими фінансовими системами та слабким державним контролем тіньова економіка значно поширена, що посилюється низьким рівнем фінансової грамотності населення.

Тіньова економіка значно впливає на економічний розвиток і соціальне забезпечення. Один з основних економічних наслідків — це суттєве скорочення податкових надходжень. Наприклад, у країнах Європейського Союзу тіньова економіка призводить до втрат податкових надходжень на мільярди євро щорічно, що обмежує фінансові можливості для інфраструктурних проєктів, медицини та освіти. В Україні, де тіньовий сектор займає до 30-40% ВВП (наприклад, у 2021 році 32 % [1]), держава втрачає величезні кошти, які могли б бути спрямовані на розвиток соціальних програм та покращення рівня життя населення.

Соціальні наслідки також є значними, адже працівники, які працюють нелегально, позбавлені соціальних гарантій, таких як пенсії, медичне страхування та компенсації. Така ситуація збільшує економічну вразливість населення. У Латинській Америці, де тіньова економіка часто перевищує 50% ВВП, велика частина працівників не має доступу до офіційного соціального захисту, що призводить до бідності та економічної нестабільності серед громадян.

Крім того, тіньова економіка сприяє зростанню корупції та економічних злочинів. Оскільки тіньові підприємства та працівники не регулюються державою, підвищується ризик експлуатації та незаконних схем. У країнах з високим рівнем корупції, таких як Нігерія та Зімбабве, тіньова економіка також створює умови для незаконної діяльності, що ще більше погіршує безпеку та соціальний клімат [2].

Для зменшення обсягу тіньової економіки існує кілька підходів, які можуть бути ефективними при комплексному впровадженні.

1. Фіскальні реформи та зниження податкового навантаження. Один з найефективніших методів боротьби з тіньовою економікою – це оптимізація податкових ставок. Дослідження показують, що високий податковий тягар сприяє тінізації бізнесу та працевлаштування. У країнах Скандинавії з високими податками, але також із прозорими і простими процедурами, рівень тіньової економіки залишається відносно низьким – до 15% ВВП, що свідчить про важливість балансу між податковим навантаженням та прозорістю. Запровадження податкових пільг та спрощення процедур для малого бізнесу допоможе зменшити стимул до нелегальної діяльності

2. Адміністративні реформи та підвищення прозорості. Удосконалення процедур реєстрації бізнесу, спрощення бюрократичних вимог і збільшення прозорості з боку держави знижують бар'єри для легалізації економічної діяльності. У таких країнах, як Грузія, де були проведені масштабні реформи, спрямовані на зниження корупції та спрощення регуляцій, розмір тіньової економіки зменшився на понад 10% протягом останніх двох десятиліть.

3. Цифровізація економіки та електронне адміністрування. Успішний досвід країн на кшталт Естонії, де цифрові інновації активно використовуються для моніторингу економічної активності, показав зниження тіньового сектору до 15% ВВП. Електронні системи оплати податків, реєстрації підприємств і звітності допомагають ефективніше контролювати економічну діяльність і знижують можливості для ухилення від податків. Це сприяє зменшенню бюрократії та створює прозорі умови для бізнесу.

4. Збільшення відповідальності та посилення контролю. Ефективне застосування санкцій за нелегальну діяльність і посилення контролю з боку регулюючих органів є важливим інструментом для зменшення тіньової економіки. Наприклад, у Німеччині тіньова економіка залишається на рівні близько 10% ВВП завдяки жорстким штрафам за податкові порушення та розвиненій системі контролю. Це створює додаткові перешкоди для нелегальної діяльності та стимулює бізнеси легалізуватися [3].

Таким чином, тіньова економіка – значне навантаження на економіку, що призводить до втрати податкових надходжень і соціальних гарантій, сприяє корупції та економічній нестабільності. Для її зменшення необхідні комплексні заходи, такі як податкові та адміністративні реформи, цифровізація та підвищення відповідальності за нелегальну діяльність. Такий підхід сприятиме не лише економічному зростанню, але й розвитку прозорості та довіри до державних інституцій.

Загалом на зменшення тіньової економіки може впливати запровадження здійснення соціальних виплат виключно у безготівковій формі, податкових пільг, встановлення торговельних POS-терміналів представниками малого та середнього бізнесу, а також додаткове стимулювання торговців та споживачів до проведення безготівкових розрахунків. Так, попередні дослідження у європейських країнах підтверджують, що збільшення частки безготівкових платежів на 100% сприяє зменшенню рівня тіньової економіки на 0,6 - 3,7% від ВВП, а державні доходи збільшуються на 0,1 - 0,8% від ВВП досліджуваних країн.

За даними Mastercard, сьогодні лише 38% малого та середнього бізнесу в Україні надають клієнтам можливість оплати за товари та послуги безготівково, тобто 62% підприємств працюють виключно з готівкою. Для підтримки малого та середнього бізнесу у впровадженні платіжної інфраструктури Mastercard разом із партнерами реалізує інфраструктурні проекти у різних країнах світу. Один з найбільш успішних – Cashless Foundation у Польщі, у якому сьогодні беруть участь понад 130 тис. торговців. Завдяки фонду в країні було встановлено 172 тис. терміналів. Водночас 95% учасників програми готові рекомендувати встановлення терміналів іншим підприємцям, що суттєво вплинуло на розвиток культури безготівкових платежів у Польщі [4].

Тіньова економіка, як багатofакторна соціально-економічна структура, притаманна усім державам світу. Необхідність прийняття заходів щодо детінізації економіки обумовлені насамперед тим, що вона загрожує соціально-економічній безпеці держави. Крім того, що тіньова діяльність позбавляє бюджет надходжень, до негативних наслідків тіньової економіки можна віднести погіршення морального клімату суспільства.

Джерела інформації:

1. Державна служба статистики України. Офіційний сайт. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>.
2. Інформаційний бриф: Протидія тінізації економіки. 2022. № 19. URL: https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00ZKWX.pdf
3. Бочі А., Поворозник В. Тіньова економіка в Україні: причини та шляхи подолання. URL: https://icps.com.ua/assets/uploads/files/t_novaekonom_kaukra_ni.pdf
4. Данні НБУ: «Дослідження тіньової економіки в Україні». URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/doslidjennya-tinovoyi-ekonomiki-v-ukrayini--mayje-chvert-vvp--abo-846-mlrd-griven--perebuyave-v-tini>